

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 57–88

УДК: 811.163.41'366.584.2

811.163.41'282.3(497.115)

COBISS.SR-ID 271845132

DOI: <https://doi.org/10.2298/JF11802057V>

Примљено: 24. октобра 2017.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ*
РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ**
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ФУТУР ПРВИ У СЛУЖБИ ОБЕЛЕЖАВАЊА ХАБИТУАЛНИХ РАДЊИ У ГОВОРУ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ СИРИНИЋ***

У раду се анализира употреба футура првог у служби обележавања радњи хабитуалног карактера у говору Сиринића. Анализа је показала да овај облик спада у ред високофреквентних јединица онда када има службу исказивања дејстава која су се у прошлости понављала по извесном утврђеном редоследу, обичају или навици. Употреба футура у овој служби развијена је секундарно, али је временом дошло до потискивања овога облика из осталих домена употребе и специјализације за исказивање хабитуалног значења. Основне синтаксичко-семантичке особине временски транспонованог футура јесу семантика поновљивости, сукцесивности, односно могућност да јасније укаже на временски след обележених дејстава, значење инструкције, жеље, заповести. Поред тога, футур за прошлост је и стилски маркиран, те у систему функционише као јединица која се одликује експресивношћу и својствена је емотивно интонираном дискурсу. Футур први у хабитуалној служби на штокавском терену познат је једино у сиринићком и делу суседних говора који гравитирају Шар-планини. С друге стране, као фреквентна јединица овај облик среће се у македонском и бугарском, а даље и у несловенским балканским језицима, па се у раду испитује и балканистички карактер ове појаве.

Кључне речи: дијалектологија, Сиринић, футур први, хабитуалност, балканизам.

* bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

** radivoje.mladenovic@gmail.com,

*** Рад *Футур први у служби обележавања хабитуалних радњи у говору северношарпланинске жупе Сиринић* урађен је у оквиру пројекта „Дијалектолошка

1. Увод

1.1. Сиринићки говор¹ припада призренско-јужноморавском дијалекту. Формиран је у једанаест насеља² у жупи Сиринић, смештеној у источном делу Шар-планине. Представља најјужнију српску етнолингвистичку целину на Косову и Метохији.

1.2. Као и на читавом штокавском дијалекатском комплексу, у говору Сиринића футур први у систему функционише као једини глаголски облик којем је примарна служба исказивање дејстава која се одликују будућом временском перспективом. Њиме се обележавају индикативне и релативне, те референцијално и неререференцијално конциповане радње које се имају вршити или извршити након времена говорења. Футуру првом у овој функцији конкурише једино релативни презент, који га може замењивати без промене значења, али уз извесна морфолошка померања. И футур први и презент бележени су у служби исказивања радњи које се обично обележавају футуром другим, који је из сиринићког говора ишчезао управо експанзијом ових двеју форми.³

1.3. Сиринићки говор припада ареалу који се од остатка штокавског дијалекатског комплекса издваја широком употребом временски транспоновоаног футура, и то онда када се њиме обележавају радње које су се у прошлости понављале по обичају, навици, те као такве усталиле као извесни вид понашања који у оквирима заједнице постоји као карактеристичан след догађаја, поступака, обичајним или другим нормама устаљених низова радњи, најчешће

истраживања српског језичког простора“ (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

¹ О дијалекатској индивидуалности сиринићког говора в. Младеновић 2016. У овом прилогу налази се и релевантна литература о Сиринићу и сиринићком говору.

² Скраћенице насеља: Бе (Берејце), Ви (Вича), Вр (Врбештица), ГЂ (Горња Битиња), Го (Готовуша), ДЂ (Доња Битиња), Др (Драјковце), Ја (Јажинце), Се (Севце), Су (Сушиће), ШТ (Штрпце).

³ Футура II нема ни у околним говорима (Младеновић 2001: 413–441; 2004: 244–246; 2004а: 450–468; 2013: 322–367). Тврдња М. Стевановића о томе да је употреба предбудућег времена у јужнометохијском ђаковачком врло ретка (Стевановић 1950: 121) није потврђена ни грађом аутора монографије, а ни каснијим Младеновићевим истраживањима овога говора. Само два потврђена примера футура II у призренском градском говору С. Реметић с правом сматра утицајем књижевног језика (РЕМЕТИЋ 1996: 503).

сукцесивно (из)вршених. При исказивању дејстава хабитуалног карактера у говору Сиринића футур први усталио се као најфреквентнија јединица, што говоре ове зоне повезује са јужнијим, граничним македонским, потом са бугарским говорима, а све њих и са осталим идиомима који припадају балканском језичком комплексу. Да је реч о језичкој појави која исходиште има у балканистичким процесима, сведоче језичке прилике из словенских и несловенских језика који припадају овоме кругу, али и чињеница да овај облик као временски транспонован задржава готово једино службу исказивања хабитуалности. Српским говорима, наиме, није страна појава транспонована футура у сферу прошлости. Сасвим је обичан у служби обележавања појединачних радњи које су прошле у односу на моменат говора, а уједно будуће у односу на неку другу претериталну радњу, о чему ће касније бити речи. У сиринићком говору футура у овој служби, међутим, готово да и нема, што говори у прилог чињеници да се овај облик специјализовао за обележавање једног типа прошлих радњи, слично као и у говорима језика у окружењу. У домену исказивања прошлих понављаних радњи футуру првом у Сиринићу конкуришу перфекат (као необележена форма), потом наративни презент и императив, док приповедачког потенцијала у северношарпланинској зони, којој припада и сиринићки говор, нема (Младеновић 2000: 366).

На значај лингвогеографског положаја говора за употребу приповедачког потенцијала односно транспонованог футура првог упућује стање у призренско-јужноморавским говорима Метохијске котлине – употреба потенцијала је највеће снаге у северном делу ових говора, који су у непосредном контакту са говорима косовско-ресавског типа, а слаби како се иде ка југу, када се појачава употреба футура I (Младеновић 2000: 366–267). У говорима Косовске котлине, где је македонска миграциона струја била слабија, али где је и контакт са албанским и влашким идиомима био мање интензиван, потенцијал за прошлост је чешћи, употреба футура првог ређа и у најјужнијем делу области (Младеновић 2013: 364–365).

2. Анализа грађе

У анализи која следи, уз истицање основних синтаксичко-семантичких одлика, без детаљнијег разматрања, осврнућемо се на

употребу футура првог у основној и модалној служби. Предмет детаљније анализе биће примери употребе овога облика у служби исказивања хабитуалности. Анализираће се синтаксичко-семантичке одлике, услови употребе, стилистичко-прагматички ефекти који се постижу, односно којима је мотивисан одабир ове синтаксеме из система конкурентних форми. Однос футура првог и синонимних јединица биће утврђен применом трансформационог критеријума, како би се увидели принципи који о(не)могућавају међусобну замену синонимних јединица у истом контексту. Употреба футура првог посматра се како на реченичном тако и на ширем наративном плану, када се овај облик употребљава са осталим формама, како би се увиделе законитости које регулишу њихово комбиновање унутар дискурса. Услед напред поменуте природе језичке појаве која се испитује, биће примењен и ареални приступ, где ће се најпре утврдити прилике у осталим штокавским говорима, а потом и оне које одликују околне идиоме којима се говор испитиване зоне типолошки приближава.

2.1. ФУТУР ПРВИ У ОБЕЛЕЖАВАЊУ БУДУЋИХ РАДЊИ

Футуром првим у синтаксичком индикативу обележавају се будуће радње референцијалног типа и то од глагола свршеног (1) и несвршеног (2) вида:

(1) Ђ, па – реко – ја *ће* ти *кажем*⁴; *Те* ни *узеш*!; *Ја ће се враћим* назаг; Баба *ће* ти *даде* десет. (Вр); От свакога *ће чујеш* како нико-пút видија вампира; Немој, Чедо, да гу *тѣраш*, Шаркоћанке *ймоў* млого *лоше* *џочи*, *ће* гу *урочу*. (Бе); А *сѣсра* му *вика*: „Немој, брате, *ће рџди*!“; *Ја ће* ве *донесем* до горе. (ДБ);

(2) Нашло дѣте па сэм рѣкла: „Дадите ги *џјку* тáмо, жими-тí. Кóј *ће* ги *гледá*!“; Кáко *ће се лечо*!; Сóга тóј остáло – *ће се мучиш* по чýке. Ѐли *ће викаш* – *ћџкш*, *ћџкш* за магáре цѣџ *жívот*; *Јá* *викам*: „Дáј, *ја ће сѣчем*.“ (Бе); *Викам* – штó *ће* ми *џраи* жéна, *жáр* да ми *гáси*! (ШТ); *Љивáду* *ја ће кѣсим*, да знéш! (Су).

Нереференцијално конциповане радње исказују се несвршеним глаголима:

⁴ У сиринићком говору стабилисана је нова футурска конструкција у којој се помоћни глагол свео на *ће* за сва лица оба броја као ознака за будућност, док је презент глагола ознака лица и броја. Овако преобликованим футуром првим сиринићки говор део је балканизованог јужнословенског ареала.

(3) Тамо свák *ће* ти *п̄рича* за мађи^е; Викам: „Аáа, у нѣдра *ће* *п̄урам* сирење. Нé – викам – зёр сир *ће* *с̄иá*љам у нѣдра?!“ (Бе); Óна вика: „*Јá* *ће* *нóсим!*“ *Јá* викам: „*Јá* *ће* *нóсим!*“ (Се); Сóк *ће* *узимо* њíве. (Се); Óвде *ће* *с̄иá*емо у кол'ибе. От платине напрајл'е у шúму. Тúј *ће* *с̄иá*емо. (Су); „А штó *ће* *рабóшам?* *Те* *кóйам.* А штó да рабóтам? Штó 'е?!“ (Шт).

У релативној служби футур први јавља се у контекстима када се њиме обележава радња која се као будућа одређује не према моменту говора већ према некој другој радњи (СТЕВАНОВИЋ 1986: 672; ТАНАСИЋ и др. 2005: 437). У оваквој служби најчешће је бележен у зависносложеним реченицама условног (4) или временског типа (5), при чему се у главној клаузи налазе облици презента од глагола оба вида.

(4) Ако мóчаш у вóду, *ће* ти *úмре* мáти; Ако мóчаш, *ће* га *нап̄арáса* нéшто, тóј ка никúа бóлка *ће* га *увáти* ако мóча прет праг; Овáј што вика – ако исéчеш бúку, ако украднеш, стáи кáмењ обавéзно да нé те бóлу плéћи. Ако си украá бúку, знá се ако те *увáту* *ће* бíне тепáње, нормáлно *ће* те бóлу плéћи; И викаш: „А, ако се појавите јóш у годíну, овáко *ће* ве *кóљем!*“; *Те* ти се *смíју* сéга ако пéваш. (Бе); Тóј дéте ако се поврáти на сíсу, óно кóга пóсле вíди *ће* *урóчи*; Ако се сéје брашњо, вика, óне, змíе, *ће* се *сéјо* по ливáде, по њíве; Ё, ако мéтеш кућу, јóпе тáко óне *ће* *рíиоу*, *ће* се *мéтиоу*. *Те* *úма* млóго; Ако íде трúдна жéна тáмо таквóга да вíди, мртóв^нца, *ће* бíне дéте жуто; Ако изаткáваш, áко саплéтеш, áко свé тóј, *ће* *обúчеш*, áко нé – гóл *ће* *идеш*, *ће* *сéбеш*; *ће* ни *дó*е свекрва од бачéње. (Се);

(5) А викам: „Кэд оглáдним, *ће* *јéдем* кэд *јéдоу* свí, и *јá* *ћу*.“; Да смо здраó, *ће* *наберéмо* јóпе. (Бе); Ё, кэд не завíја кúче нíкат па кат завíја, знáчи гáзда *ће* му *несíјане*; Па пóсле на дванáес месéца да бíну, кад му тúру, *тé* *ће* *мíчиу* црнíну кóј нóси. (Се).

Најзад, футурске радње могу се одмеравати и једна према другој, односно, овим обликом може се облежити радња која ће се извршити након неке друге, такође будуће радње⁵:

⁵ М. Стевановић сматра да у случајевима када се футурска радња временски одређује према претходној, такође футурској радњи, овај облик има више модални него временски карактер, те је у таквим примерима посредни синтаксички релатив (СТЕВАНОВИЋ 1986: 672). С. Танасић, је, с друге стране, мишљења да је у оваквим случајевима ипак тешко истиснути из првог плана однос тих будућих радњи према моменту говора. Стога је „прихватљиво утврдити како се обли-

(6) Ўвек вікоў – Па ће идеш *ће се уітєіўјеш* по чўке, кэт погрїџши никое девојче да се удаде за нико'єга што не му прилічи; Віка – ако ти останоў судо́ви немијєни увечер, віка, каланцўрке ће дојоў и све *ће* ти *наі́рају* лóm. (Бе); А, жими-гі, ја ће сєднем *да і́лáчєм* брата. Ја ће сєднем, *ће* га *і́лáчєм*, а ві, како о'єте, тако. (Се).

Уместо футура првог у српском језику у одређеним лексичко-синтаксичким условима футур први може бити замењен презентом или футуром другим (Ковачевић 2008: 196). Употреба презента наместо футура првог позната је и говору Сиринића:

(7) Преко планине *идємо* да не умрємо от стўд!; Мї *не бєгáмо*. (Вр); Љутике и лўк, ја тóј нај віше во́лим, *ће* скр́кам тóј и нішта ми *не мóжєш*! (Бе).

Говору Сиринића, међутим, футур други није познат, те су бележени примери са футуром првим⁶ наместо овога облика:

(8) Ё, ако не – віка – кэ^т *ће идєше* у ва́шу општїну, у жандармерїску станицу предадите шињеле!; Кэ^т *ће* гу *і́ўрїм* на др́ва, кэ^т *ће* гу *скїнем*, она на десет се искр́ши. (Вр); Он, бóже, ка у шáлу: „Овој што *ће исєчєш*, изєјте – віка – и тóј за тóј ви је лєба. Нєма дрўго.“ (Бе); Кэ^т *ће дојєм* дрўги ма́, оўде да те на́ђєм! – віка; Увечер кэ^т *ће бацїмо* рабóту, *ће* се вратїмо, *ће* сметрїмо. (Су); Шєс свє'ће кэ^т *ће исїўни*, онда іде са́мо прєма празніце. (ДБ); Кэ^т *ће однєсе* домаћин вечєрњу у цркву, кэ[д] д'ђе ис цркве, пóсле іде по својбїне та́мо да віка на слáу. (Ја); А кэ^т *ће доєм* ку[д] тєбе, ал не *ће* ме кáраш? (Шт).

2.2. Модално транспоновани футур први

Футур први у сиринићком говору подложен је модалном транспоновању. Употребљєн уместо императива, и њиме заменљив, футур први носилац је семантике заповести, забране или жеље,⁷

ком футура првог, у оваквој синтаксичкој констелацији, дата радња примарно поставља као индикативна на плану саопштавања, а секундарно као релативна будућа радња с обзиром на свој однос према будућој радњи исказаној обликом футура првог у главној реченици“ (Танасић и др. 2005: 437–438).

⁶ Неретко се у истим синтаксичким позицијама јављају и презентски ликови: Ако *се оїијáни*, *ће* іде на крїво. (Ви); Мóжда и пó намучєни смо бїле, па смо рачунáле да *ће* живїмо пó бóље ако *заврїшїмо* никóу шкóлу; Сїнко, ако нєшто *се дєси* оўде надóле да трчїш! (Бе).

⁷ Тако је у примерима: *Донєћєш ми свој рад, да га оцєним; Нећєш више излазишїи без јакне; Наврашїићєш мало код мене* (Танасић и др. 2005: 442). Даље, како примећује Д. Сааведра, „некад су наређења која се износе футуром грубља

као у примерима (9). Спектар модалних значења која се могу исказати футуром првим знатно је шири, а границу између модалног и временског значења тешко је повући управо због тога што су радње које се тек имају извршити по својој природи непредвидљиве. Сасвим је, међутим, сигурно да је у контекстима када се њиме исказује став (не)сигурности или уверености/убеђености у то да ће се нека радња, најчешће типа последице или казне, десити у будућности, а који су, на пример, засновани на народном веровању (10), посреди модално значење. Најзад, такав је футур и у реченицама где се њиме износи каква претпоставка о могућој радњи/последици, најчешће у функцији упозорења (11):

(9) Јутре *h[e]* *иде̋и̋е* та̋ та̋мо, та̋ та̋мо, та̋ *h[e]* *иде̋и̋е* по стоке, ова̋ *h[e]* *иде̋и̋е* да орѣте. Жѣне *h[e]* *идо̋у* да жн'ѣјо̋. (Се); Иди у Кумано̋о. Кума *he* *бине̋ш*, то̋ *he* *бине̋ш*, ово̋ *he* *бине̋ш*. (Се); Ја *he* ти *кажем* у коу цркву да идеш. *Те* *кӳиши* нешто. (Шт); Нѣ, и ова̋ *моја* унука *мафес* *he* *носи*. (Се);

(10) Вико̋у – вѣтар кѣ[д] дува јак, *he* *умре* нико̋ј.; Вико̋у – се рад̋ујо̋ тѣја мрта̋вци, *he* ги *до̋хе* још нико̋ј; А туца̋н што се туче салата, тр̋дна жѣна да га олиже, да туче салату па да га олиже, дѣте *he* *бине* долизнато, *коса* *he* му *бине* уврѣна. (Се); Леле, каланцурка има големе зубе! *Те* те *изѣде*! (Се); И на корито не сме жѣна да седне – *he* *бине* дѣте рила̋о; *he* *на̋уни* ципеле сѣс кал. (Су);

(11) Не *може* да изѣде свѣ, *цѣлу* *кокѣш'ку* – *he* га *ӳи̋ѣи̋а*. (ДБ); Сѣ да имаш излаз, *he* бѣгаш. Али нема – да пуштим *коња*, *he* ни *се* *ӳи̋ѣи̋а*, *товарен* дрва. (Вр); Јѣс!... Тѣ *he* *оси̋анеш* бе[з] здравље – *вика*. Тѣ брго *he* *се* *загубиши*. (Су).

С обзиром на категорије доживљеност : недоживљеност, исказивање будућних радњи је неутрално, јер „неприродно би било и диференцирање будућних радњи на доживљене и недоживљене, па је разумљиво што за будућност немамо облика у независној (реченички независној) употреби паралелних футуру као што у таквој

него она са императивом“, као у примеру: *Сѣи̋а̋неш* *кад* *и̋и* *кажем!*, што „простиче из тога што се убеђеност говорника укључује у инваријантно значење футура, а тиме се истиче и то да се жеља или сагласност слушаоца потпуно игноришу“ (СААВЕДРА 2004: 166–167).

служби у нашем језику поред перфекта имамо аорист и имперфекат“ (Вуковић 1967: 373).⁸

2.3. Временски транспоновани футур први

Футуром првим казује се „да ће се нека радња вршити или извршити, нешто се збити или ће неко (нешто) у овоме или ономе стању бити у будућности, после времена о коме се говори, или на које се мисли“ (СТЕВАНОВИЋ 1986: 671). Уколико је поменуто време на основу којег се футурска радња дефинише као будућа смештено у прошлост, посреди је неправда, релативна употреба овога облика. У српском језику се у таквој служби футур први употребљава ради најављивања тога да ће након једнога лица наступити друго, како би и оно узело учешће у дијалогу, или пак да најави долазак следеће слике која се представља облицима презента⁹ (ТАНАСИЋ и др. 2005: 441). У говорима највећег дела српског дијалекатског простора у начелу важи да футур први ретко подлеже временском транспоновању. Уколико и дође до његовог премештања у сферу прошлости, углавном су посреди примери исказивања једнократних прошлих акција или пак његова квалификативна употреба. Најужи ареал захватају они идиоми (о којима ће касније бити речи) у којима се футур први јавља у служби обележавања дејстава хабитуалног карактера, непознатој стандардном језику и највећем делу народних говора.

На највећем делу штокавског терена футур први функционише као облик који ретко подлеже временском транспоновању, при чему су му семантички потенцијал и домен употребе сужени. У говорима херцеговачко-крајишког дијалекта ретко се среће при обележавању прошлих радњи. Једино је у околини Зворника забележен у служби експресивнијег обележавања прошлих

⁸ Наведену особину М. Ивић објашњава чињеницом да футур први у глаголском систему српског језика функционише као типична временска категорија (Т категорија), са одсуством компоненте доживљености, динамичности радње (обележје D-), а такве јединице одликује то што се њима „време дате радње одмерава једноставно, без обавезног повезивања са неким другим моментом вршења неке друге конкретно означене акције“ (Ивић М. 1958: 146).

⁹ Као у примерима: Једном стане се цар разговарати са синовима: – Куд се то дева род с наше јабуке? – *На њо ће рећи сџарији син...*; ... Јесмо, мајко. – *На њо ће најмлађ...* (ТАНАСИЋ и др. 2005: 441).

радњи у примерима типа: Он *ће* ти на врата (*доћу*) па упитат¹⁰ (Ђукановић 1983: 264), што одговара његовој употреби у стандардном језику. Футур први у хабитуалној служби не бележи се ни у једном херцеговачко-крајишком говору. Службу означавања прошлих понављаних радњи у овим говорима врши императив, као високофреквентна јединица (Вуковић 1938/39: 98; Петровић 1978: 138; Пижурица 1981: 214; Ђукановић 1983: 264; Драгићевић 1986: 189; Кашић 1995: 346); потом презент (Секереš 1980: 167; Пижурица 1981: 212; Ресо 2007: 256–257), са разликама у присуству или одсуству компоненти доживљености, резултативности и сл.; те историјски инфинитив, забележен у говору Лике¹¹ и Баније и Кордуна (Драгићевић 1986: 189; Петровић 1978: 136). Наративног потенцијала, као ни футура, у хабитуалној служби на херцеговачко-крајишком терену нема, а нема их ни и у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. Основна средства за обележавање овога типа значења на шумадијско-војвођанском терену јесу наративни императив и презент (Николић 1964: 367; Ивић и др. 1997: 371, 380). Футур први за прошлост у говорима Баната није редак, али сви забележени примери илуструју употребу овога облика углавном уз глаголе говорења, односно са службом помицања радње унапред, притом без напетости или драматике: Кат су дошли блйже, а цуксфйрер (= водник) *ће рећу* капетану да се отвори ватра (Ивић и др. 1997: 387). У служби обележавања прошлих појединачних радњи среће се и у Срему (Николић 1964: 367). На зетско-сјеничком ареалу у наративној служби претеже императив (Милетић 1940: 561; Пешикан 1965: 200; Вуловић 1969: 345; Петровић 1973: 175; Ћупић 1977: 172; Барјактаревић 1966: 137), реће презент (Вуловић 1969: 321; Ћупић 1977: 161; Барјактаревић 1966: 123). У говорима у Црној Гори потенцијала у хабитуалној служби нема, док је у говорима тугинско-новопазарско-сјеничке зоне високофреквентан (Вељовић 2015: 507–524; 2015а: 311–322). У служби обележавања прошлих понављаних радњи футур први није бележен ни у једном зетско-сјеничком говору. На појединим тачкама територије познат је квалификативни футур типа: Та *ће* љуцкй свакџа *дочџкай*

¹⁰ Футуру су у овој служби синонимни перфекат, за недоживљене и императив за доживљене радње (Ђукановић 1983: 264).

¹¹ Јавља се у примерима типа: *ўспѣ* у лџнац па *кўвайи*, *кўвайи* (Драгићевић 1986: 189).

и *угд̄с̄ӣӣӣ* àkō е и сирòма (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966: 136; Ћупић 1977: 164; Божовић 2002: 114). У говору Мрковића употребљава се готово искључиво у синтаксичком индикативу. Редак је у релативној употреби, где се среће само у једној врсти типизиране временске реченице, у којој је заменљив аористом: Òна отвори́ла кáцу. *Кѣ^а-ће глѣ(ð)аӣ*, ёо с̄ира; Ўзек да òру. *Кѣ^а-ћу глѣ(ð)аӣ*, рáло-ми-је расá^ођено¹² (Вуловић 1969: 342). У источноцрногорским говорима употребљава се у сфери прошлости за исказивање радње која се догодила након неке друге прошле: Т̄и си ми, вел̄и, учини́јо штѣту – а òви *ће* њѣму *скрѣсаӣ* – није йстина (СТЕВАНОВИЋ 1933/34: 119), а исто је и у новопазарско-сјеничкој зони: Јѣдну нòј *ће* ме *изáзваӣ* прѣт кућу *пáрѣј*: „Јѣвђо, нòћас тѣ Т̄урци нà нàс“ (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966: 136) и у Мрковићима и Бјелопавлићима (Вуловић 1969: 342; Ћупић 1977: 164). За трстенички говор констатује се да употреба не одступа умногоме од стандардне, с тим да не постоји употреба футура првог за обележавање прошлости типа: *и он ће њада доћи...* За обележавање хабитуалности овде се користи императив (Јовић 1968: 207), док су футур и потенцијал непознати. Стање у већем делу говора призренско-тимочке зоне слаже се са приликама на остатку штокавштине. Императив је и овде основно средство којим се казују прошле понављане радње, а у истој служби употребљава се и наративни презент (Ћирић 1983: 105; Богдановић 1987: 251; Марковић 2000: 234). Једино је у говору Заплања забележена појава футура првог у приповедању, и то за означавање појединачних прошлих радњи (Марковић 2000: 236).

Из главнине штокавских говора фреквентношћу употребе временски транспонованог футура у хабитуалној служби издвајају се српски говори на југозападу Косова и Метохије. У целој овој области, осим у временској служби обележавања будућих радњи, бројним примерима потврђени су и наративни и итеративни футур, с тим да је футур итеративног значења фреквентнији (Младеновић 2000: 364). У горанском говору футур за прошлост потврђен је обиљем примера, и то од глагола оба вида. Најчешће се употребљава за казивање радњи које се у прошлости понављају по неком реду или обичају, али и за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на какав моменат у прошлости, а у оба рела-

¹² Судаћи по публикованом материјалу, потврде за овакву употребу нема у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта.

тивна значења футур је синониман са презентом. Исто стање, како наводи Р. Младеновић, карактерише и друге говоре на југозападу Косова и Метохије. Најзад, у говору Призренског Подгора футур за прошлост знатно је уобичајенији него у говору Подриме, у коме се у овом значењу користи потенцијал (Младеновић 2001: 498).

Футур први у служби обележавања хабитуалности на терену Сиринића потврђен је обиљем примера. Понављане радње које су се у прошлости вршиле по навици или устаљеној пракси, обичајима или каквим другим правилима утврђеним редоследом деловања у сиринићком говору, осим перфектом као универзалном и немаркираном формом, обележавају се футуром првим, наротивним императивом и презентом, док потенцијал не подлеже временском транспоновању у прошлост. На основу расположиве грађе утврђене су следеће синтаксичко-семантичке и стилско-прагматичке особине временски транспоновоаног футура првог у сиринићком говору:

а) Глаголске радње које се обележавају футуром првим (неретко у комбинацији са изофункционалним формама) јесу оне које се карактеришу итеративношћу, прошлом понављаношћу, а које чине делове неког комплекснијег догађаја сачињеног управо од низа таквих радњи. Међусобна повезаност дејстава и узрочно-последични однос којим је утврђен њихов редослед, те њихово сукцесивно вршење условили су да се низови таквих радњи у оквирима једног ширег периода у сфери прошлости устале као пракса, као тип деловања који се понављао у различитим околностима на мање-више сличан начин. Такве радње са становишта садашњости дефинишу се као хабитуалне акције, и њих илуструју примери:

(12) Промѣну гу у кошуљу лепо. У лепоу промѣну гу промѣну. И *h[e]* *údo* да жњѣјо. И *he* *ожњѣјо*. А *he* *íonésoy* цвѣће, рáзно цвѣће, рáзно цвѣће – рúже. И *he* *íonéso* и црвѣно кóнче. И кэт *he* *се дождевúје*, *he* *глѣдо да нáђоy* трí струка или пѣт најѣно. Трí или пѣт мóра да бíне али на јѣно корѣнче. И кэд га нáђо тó¹, пóсле га вржo с онóј црвѣно кóнче, тѣј трí ели пѣт струка. И пóсле скупíмо онѣ¹ српóве, íли трí íли пѣт ги скупíмо, турíмо ги, вржѣмо ги сáс слáмѣно јúже, от слáме, од ^ррж^м. Слáма. Сáс тó¹ јúже увртíмо око нí тако, и онóј цвѣће тúја. И пóслен тúја пóјоy. Пóјоy тѣј што жњѣле кэд вржúјоy. И вржѣмо и тѣјзи што трѣба да нóси, тáј промѣнѣта. Óна *he* *клѣкне* и *he* *извúче*, тáко нагóре, сáс-све-зѣвн'у. Извúче нагóре и úзе. И дá-не-се окрѣне креј нíве. Нѣ сме да се окрѣне, сáмо прáо да глѣда дѣ *he* *úде*.

И ми по њу. Ё, кад идемо по њу, нико¹ *ће* не *среџи*ноу – жене, мужи, деца, па *ће* *ви*коу по њу: „Ау (како гу име)! Ёте га јено-куче, *ће* те довати! Ёте га јен-миш на глау!“ Да се обрне. Али она не се окрѣћа. Зашто она знае тој што не треба да се окрене. Тó[j]е обичај. Коба¹аги нешто да не се окрѣћа. За берѣћет нешто, не-знам. *А, *а! Тóј биле нај радóсни кэ^т *ће* се *дож*њевује; *Те* гу *у*зоу и *ће* гу *вó*диу на *вó*ду. И кат побѣгла и кат сэс убао, на *вó*ду се *вó*дила снаша обавѣзно. Па гу *вó*ди дѣвер, *де*веровица. И *пó*сле дѣвер је *тú*ри *п*рстен *тá*мо кад је изведе на *вó*ду, на *чé*шму. *Те* је *дá*де бокáле у *рú*ке, *вó*ду, и *ће* је *пú*ри *п*рстен на *рú*ку. И *о*на гу *дá*де *дá*р. *Дá*де *ћé*бе, *дá*де *мá*йцу, *дá*де *дá*рр *дé*вѣру. А *о*н *п*рстен *ће* је *пú*ри на *рú*ку; *лá*зárке *ће* *и*доу у *шú*му, *н*икоу *г*рáнку *ће* *у*зоу и *ће* *увр*жоу на *плé*ћи и *ће* *дó*несоу *д*ррва *тú*жа *дé* *ће* се *кú*тиу *лá*зárке; *кэ*т се *рá*скíту *ће* се *рá*спрóмѣну, *ће* се *п*реобúчоу и *ће* *вечé*роу; *дó*маћица *ће* *сú*рáи *рú*чак. (Се).¹³

Да је посреди извесним законитостима дефинисан поступак, односно да су се футуром обележене радње у прошлости вршиле по јасно утврђеним правилима, често се наговештава и тиме што је читав исказ тако интониран, те неретко започиње конструкцијама типа „овако је то било“, „овако се то радило“ и сл.:

(13) Како се помагáле? Овáко: ако нóсим сéно *јá* *дэ*нэске, а *о*н – мóжда не му је *зú*р – *ће* *дó*е да ми *пó*мóгне, да ми *нó*си сéно сэс *к*рáве. Тáко се помагáле. Мáкар *с*нопóве, мáкар *ће* *вр*шим, *о*ни *ће* *дó*у да ми *пó*мóгну. Тáко се помагáло. Па *јú*тре *дэ*н, па *о*н *ће*, па *јá* *њé*му *ће* *пó*мóгнем. Помагáло се *нá*пре. (ДБ); Губрíла се овáко: *т*рла се *тú*рале, *о*вце на *бá*чило. *Бá*чило *ће* *испé*риу *гó*ре, *ће* *нá*пáру от *п*руће, *зá*грáдиу от *п*руће. *Нá*сéчоу *п*руће и *уплé*тоу. Од *лé*ске. И *нá*пáру *бá*чило *тú*жа. И *тú* *излé*не *бá*чица; *Чé*ница от *слá*ме, *о*на *о*вáко. Тóј за *вé*ење је. *Кó* *имáа* *мá*шине, али *нá*пре *нé*мáло *н*ико¹. *Нé*мáле *вé*áлице. *И* *с*мо, *имáла* *лó*пáга *дрвé*на, *кá* *сé*г *о*вéј *лó*пáте *жé*лэзне, *тá* *б*ила *дррвé*на. *Сé* *скú*пи *кú*пэ и *жé*на *јé*на *ће*, или *мú*ж, *б*ило *кó*ј, *кó*ј *мó*жоу, *кó*ј *сú* *тú*жа, *нá*и*т*не *јé*ну *пá*чáвру на *г*лáву, *врé*ћу, па да не му *пá*да на *њé*га *плé*ва. И *тá*ј *тá*мо што *ће* *одмú*тиа. *Јé*н *одовú*да *мé*та, *кá*д *дú*ва *вé*тар, *сá*мо *чé*ка да *дú*ва. *Сé*вер. *Вí*коу: „*Дú*ни, *сé*вэре!“ И *ће* *мé*и*т*не *нá*гóре, а *кá* *отú*д *кú*п да *пá*да. А *тá*ј *тá*мо што *чé*ка, па *о*на *мé*тлу у *рú*ке, па *тú* *слá*му гу *одмú*та, *одмú*та *тá*мо. И *тá*ко *кú*п се *одвé*е – *п*ченица, *о*вас, *р*ж,

¹³ Издвојени примери дати су ради илустрације појединачних елемената синтаксичко-семантичке структуре, при чему су одабирани они код којих је издвојена особина наглашеније присутна. Подразумева се, међутим, да се сви значењски елементи о којима ће бити речи јављају здружено и мање-више заједно активирају увек када се употреби овај облик.

свѣ. Тако се одвѣе и се сабѣре онó', пот кра́' сѣс решѣто. Сѣс решѣто очилíмо. И скупíмо. (Се).

б) Морфолошких ограничења при употреби футура у овој служби нема – њиме се обележавају прошла дејства неререференцијалног типа од глагола оба вида, мада су свршени глаголи (14) у предикатима чешће бележени од несвршених (15):

(14) Па дѣвер сѣ[с] снáшу, деверíца, младожéња íсто. И кэд гу скíну, тѹ́жа привѣду нѣко мáло дѣте, па óна му дáде наконѣчи́е. И га пољуби. И пóсле мѣта. *Ће дáде* свекр́ва сíто. У сíто чени́ца, па мѣта. (ДБ); *Ће свáру* тај кукурúс, кужл́иче, па и тóј давáле. (Се); Па вíкоу – мѣтоу онéј обрúче от кáце. *Ће сíтанемо да вечерáмо*, óно нѣма нí свѣтло нí нíшта, тако никóу глáвњу *ће сíájу*, немáло ка сѣг*. Чѣек трѣба да се замíсли штó бíло тѣда – ѹ́гањ или борíна. Па вíка, *ће сíájаноу* мáло да вечерóу, óне, вíка, мѣтаw ги тѣј обрúче от кáце на њí. Сѣг, на прíмер, чѣек да ги верúје њíма свѣ. (Бе).

(15) Снáша пр́ву годíну éте тако бíло. Да се дíне рáно ујутру, да наклáде ѹ́гњ у óцак, помѣте ку́ћу, донéсе вóду. И пóсле како-кóј се дíне да ги посíпе да се омíјоу. Ги дáде пѣшкíр да се обрíшу. Пóсле кэт се рúча сóуру да ги обрне да рúчоу, да ги принéсе да се јéде. Рúчоу па да ги сáбѣре пóсле от сóуре, да опѣре судóве. *Ће ѡлѣше*. (ГБ); Смо ора́ле чíм се мíчи сњѣк, сíнко. Се ора́ло. Вíкоу – у Сѣчко. Бабíне прíче, па и јá да прíчам. *Ће нóсиу да ѡродáо ѹ́вас, ќе нóсиу да ѡродáо* да ўзоу колóмбоћ. (Се).

в) Временски транспоновани футур први у овом говору не употребљава се самостално, већ редовно у комбинацији са осталим формама, у првом реду због тога што не поседује могућност самосталног временског обележавања радњи. Претериталност се стога препознаје на основу целокупног ширег (изван)језичког контекста (16), или се футурске и друге изофункционалне форме уводе облицима перфекта, којима се дефинише временска линија на коју се смештају потоње радње (17), којем се неретко придружују и друга језичка средствима у служби темпоралних детерминатора (18):

(16) Отíне сѣс никóега пријатѣља. И тáмо збóру. И *ће ѡи́ша*: „Тí ѡмаш ћѣрку за удáдбу, јá ѡмам сíна за женédбу. Ђ – да бинéмо пријатѣљи. Óћу да ти ўзем ћѣрку.“ Ако се óн слóжи, óн му рѣкне. И збóру тíја ка[д] да дóђо пријатѣљи да се зговóру. И девојке кáже ѹ́тац. Ђ, мóра óн да ѡе кáже да ќе гу дáде. Ђ, тóј пó слáбо знам, тíке кáко ми причáле.

Јес. (Се); Колóмбоџ се бéре око светóга Тóме. Сэс тálке смо га сéкље. *Ће донесéмо* дóма. Смо л'уштíл'е. А кáко! (Шт);

(17) А, носíја домаћин. Зборéја. *Ће* úзе у нару́че дррва и бањак^x и домаћица кóја је, отвóри му врáта. На Бањи вéчер. И столице што íма, свé ги сакрíјоу у кућу. И óн вíка на врáта: „Отвóри ми!“ А домаћица му вíка: „Кáкво је вр'џме?“ А óн вíка: „На свечíју кућу ведрíна, на нáшу облечíна.“ До трí-пут; Тóј стáро нáпре. Црцáлке прáјле од бóз°. Унутра шу́плю, јес, овáко, што црцкоу сэс во́ду. И тóј се црцáле сэс тéј црцáлке. Сэс котличíџе во́ду јén на другóга. *Свéџе се окуйóу*, сáл во́да *џе бíноу*. (Се); Гúвно имáло, ете-ту́ј у двóр. *Ће учúкоу* стóжер, па вржéмо кóња сэс конóпац, јúже, па тéрај кóња, кóњ íде. Рíпа и се врши. Мí смо мешáље. (Шт); Кэт се заврши жéтва, богобрáду смо носíл'е. Остáјмо мáло жíто и тóј пóсл'е извучéмо и накитíмо цвѣџе. Извучéмо, донесéмо, остáјмо. У áмбар *џе шурíмо*. Седѣла од јéно за дру́го. Од овéјзи годíне, бíџи, седéла за догодíне. И јóпе тáко. (Су);

(18) Спремáло се нáпре. И л'џпо бíло, валá. Весѣло бíло. *Ће* ги *ува́шу* врапчíџе. *Ће шурóу* л'џсе, *џе ба́цоу* жíто, па *џе ува́шу* врапчíџе. Прво да се изéде од врáпче мџсо. Да бíнеш лóк, вíка, ка врáпче, да мóже да лѣтиш, да рáдиш свé. (Се); Љúди се лечíле нáпре никáко! Сэс тра́џке, сэ[с] жѣне, сэ[с] жáрље гáси. Нíшта не помогáло. Умирáле щúди. Па и сáг^xíсто умироу щúди. Умирáле пó вíше него сáге. Дѣцу *џе рóдиш* десетíну, *не џе осíбноу* двé-три. А сáге – тé вакcíне, тé овó... (ГБ); Немáло нáпре кáфа да се пíје. Ракíју домаћин кóј пíја, *џе шóйíџе* по јéну чáшу. (Се).

г) Вишекратност је семантичка одлика која се нужно активира при употреби футура у сфери прошлости, те стога овај облик обично не захтева додатна средства којима се она обележава (19), мада има и примера где се уз предикате у футуру јављају детерминатори прилошког типа (прилози, предлошко-падежне конструкције, временске реченице), којима се упућује на хабитуалност прошлих дејстава, односно којима се реферише на карактер понављања у смислу прецизнијег дефинисања ужег временског опсега или карактера понављања у смислу редовности, учесталости и сл. (20):

(19) Тóј турíмо. И нóси девóјка. Бíло кóа девóјка, кóа не се удáла. Обучéна у старомóдно тéше. *Ће ху́ши* до дóма. (Вр); Па íма дру́ге жѣне што ка *џе* му *зачíну* тóј, *џе* му *гáсу* жáрље. (Бе); Богобрáду смо носíле. Српóви. Вíше смо дожњéле и узвучéмо по трí корењчéта

да је у јено семе, по три што никне, тој смо збира́ле и богобра́ду накити́мо сѣс цвѣ́ће. Српо́ве *ће* наки́ти́мо, *врже́мо* с те́ј сла́мке нико́лко. Што смо оста́јле жи́то. (Се); Пона́пре – све мо́кри. Кѣт *h[e]* *иде́мо*, бо́жем девојчи́ћи искочи́мо – во́да би́стра, све *ће* не *наи́ра́ву* мо́мци, дечурли́ја, са́мо во́да. Сви́. Де на́ђоў. Ти́ ми́слиш гледа́ле ва́ко? Од виру́и. Напу́ни црца́лку, са́л пѣсак пу́на гла́ва! (Шт);

(20) И та́ко оноди́ле. Че́коў да се доне́се на ко́ња то́вар, сто́ кила жи́то. И ва́ј, е́те вра́гѣ, нико́ј-пу́т *ће* о́сѣај ко́ња ва́мо прет капи́у и *ће* уле́не. (Бе); Ју́тре дѣн кѣт се дине, сна́ша се обу́че у дру́го одѣ́ло и гу извѣдоў на во́ду. У но́шњу ле́по се обу́че. А извѣ́де гу па не́ки дру́ги ако не́ дѣвер, што би́ја дѣвер тѣд^т, па дру́ги. Ё́ли зѣт ни́ки, ё́ли же́нска сѣс њу́. И во́ду гу на во́ду. Она́ но́си, тѣд^т носі́ле крча́зе, сѣг но́су бока́ле. Ё́до та́мо на ре́ку, напу́ну, пе́воў, весе́лу се, игру́. И по́сле *ће* донѣ́се во́ду, *ће* ѵо́ме́ше ку́ћу. (ДБ); Зна́м као дѣ́те, у јѣсен кѣт *ће* чени́цу да се́е́мо, *ће* закѣ́лоў по нико́је пи́ле, кокѣ́шка, што і́ма; За Видѣ́вдѣн то́ј дево́јке на́пре і́шле на р'ѣ́ку. На Видѣ́вдѣн *ће* у́зо на́пре да плѣ́то, да ве́зо и *ће* ош́иноў над ре́ку прет слу́нце. Да не́ ги огрѣ́је слу́нце. И *ће* ѵри́ђоў: „Ка во́да што те́че бр́го, та́ко и ја́ да рабо́там бр́го!“; *ће* се ску́ѵу на Прѣ́чку. Па сви́рајче сви́реле. (Се).

д) Основна синтаксичко-семантичка одлика футура првог у основној служби јесте обележавање радње која ће уследити након момента говора или пак неке друге радње (прошле или будуће). Ову особину свога семантизма футур први задржава и као транспонована јединица. Када год се у приповедању јави потреба да се обележи хабитуалност, готово увек је посреди више прошлих радњи – футур у низовима или комбинован са другим (синонимним) глаголским облицима. У погледу опсега, количине времена које захвата, сфера прошлости знатно је комплекснија од остале две. У односу на садашњост, која је мање-више ограничена на моменте говора или пак ширу садашњост, и будућност, где се налазе дејства чије је вршење хипотетичко, прошлост садржи радње као реалне, довршене чињенице које су похрањене у искуству, памћењу говорног лица које их је лично доживело или на какав други начин о њима сазнало. Будући таква, прошлост омогућава, или, тачније, захтева прецизније временско нијансирање, слагање претериталних радњи на оси прошлости, и то тако да се јасније укаже на њихов редослед, узрочно-последични и хронолошки однос (степен удаљености) који се успоставља међу њима или у односу на

садашње време, у коме тече приповедање. Стога је особина футура да радњу самостално (без учешћа других језичких маркера) обележи као постериорну у односу на претходну врло важан чинилац који је, сматрамо, могао мотивисати (или пак потпомогнути) развитак хабитуалне семантике. Семантика сукцесивности, временске прогресије је, дакле, код футура наглашенија него код осталих изофункционалних јединица. Да се футуром првим остварује временска парцелација, а тиме и померање радње унапред, те, најзад, распоређивање радњи и успостављање односа антериорности или постериорности, види се из примера:

(21) Код нас на гúвно сáмо на Бањи вéчер смо íшле. На́пре. Свé се сакúпи. Па *he* домаћин, на тáнур свé *насíаља*: погáче, коláчи, зельáник, ченица, вíно, жáрље, свé да се кадíмо тáмо. Свéђа се пáли на стóжэр де се врши. На стóжэр се запáли свéђа. На стóжэр се држи онáј тáнур; Кэт *he* *дођéмо*, на врáта не пúшћа газдарица. „Кáко је врéме?“, пíта домаћица. *He* *одговáра*: „Свúда је ведрíна, на нáшу кућу облачíна“. Три пúта тó. И кэт *he* тó *да урадиу*, отвори му врáта и уђéмо свí. И пóсле поседáмо, па ти опáнке, нáпре бíло на зéмљу. Па свí *héмо* на столице. И *he* *фрљиу* опáнке свí. Чíе *he*, кэд ги мéтнеш, *да остíаноу* на лице, чíе *he* наопáко. Ако наопáко остáле, нíје дóбро. (ДБ); За Васиљíцу смо прáјле бареницу. Домаћица *he* *изнéсе* тепси́у пúну и *he* *мáши* тáмо креј планине. Кáже: „Овóј нека ти бíне тéбе!“ Око стóке вíка, за мéчке. Тóј за мéчке. „Овóј нека ти бíне за цéлу годíну!“, вíка. (Ја); Нé се зборéло да видéа, а да учинувáле људíма штéту, се зборéло. Ако срéтноу човéка нéшто да íде у нóћ, нíгде га турија пúт да íде, и óне ако га срéтноу, *he* га *завéдow* нíгде: „Ајде овáмо, ајде овáмо!“ Он *he* *íде* по њí, а óни пóсле га мéтноу нíгде. И он нерасвéшћен до дэн. Кэт *he* *íройóјоу* петлóви, тэд – вíка – он се расвэсти; Посéје се кэт се сéје колóмбоћ. Узóро и пóсле жéне покóпоу тýј нíкву што *he* *сéјоу* конóплe. И лéпо, сítно зарáвњу, па пóсле мéтов, íсто ка колóмбоћ га сéјо. Свé онó сéме тóјэ конóплe посéјоу и сэз гребу́ље га завлáчиу. Свé лéпо. Ё, *he* *дóе* рэд да нíкне. Óно нíкне лéпо, мирíши вíше – тé тó[j] је! Лéп мíрис íма. И га оплéвиу, му мичу́јоу тéј трафке проз њéга. Кэт се оплéви, óно рáсте висóко; Íма нéшто тó. Íма. Штó се прáјло? *He* *íочnow* тéмель, *he* *кóйow*. На свá четíри *hóшка he* *учúкоу* дрво и цвéће *he* *шúру*, и по íено шíше вóду. Вóда о^т чéшме. Сáмо што је, кэт *he* *íренóћи* у тéј темéље, ал *he* *бíне* пúно свé, тéј шишíћи вóда. Ако је пúно, мéсто је зрáво да се прáи. Ёте тóј. Тó бíло. И остánow тíја шишíћи тýј, у темéље. И пáре стáре турáле у тéмель кэт се пóчне кућа; Други верúјо. Óни

кобајаги се діно па... Имало понáпре. Ёте, сэм бíла дѣте. Јена-жѣна ѓвде у сéло бíла удáта, а тáмо óно – вúци ги на пúт – бíла бóлна о[д] тебeцé. Девóјка. И тáко се удáла. И нé живéла нí годíну, умр́ла де се удáла. А лѣпа свáдба, вíка, ги бíла. Гочѣви нáпре лупáле. И кад умр́рла, óна се дизáла у ноћ и íшла от кúћу на кúћу и изнесувáла сóвру, судóве *ће скúи* па на сóвру па *ће иúри* тúја, нарѣди – á лéба по дворóве, á ведрице што мúзле крáве, á *ће изнése*; Сé понáпре, кáдэ, увѣчер већíна бeгáле. Нé сас убáо. Девóјка побѣгне. Родитéље – нé! Óна отíдне увѣчер. Јúтре дón гу вóду на вóду. Промѣну гу у овáкво кошúльче шарѣно, и у овúј сукну вунѣну. И на вóду кэ^т *ће извѣду*, ћеркíцо, цéло сéло íде по нú. Бíло лѣпо. „Ајде, снáша *ћ[e]* íде на вóду, ај снáша *ћ[e]* íде на вóду.“ И мí свí *ћ[e]* идéмо да видíмо снáшу. И óна мѣта јабúку пóсле, кэ^т се врати од вóде мѣта јабúку у двóрр. Натúроу пáре у нú. Набóдоу жeљéзне пáре у јабúку. У сíто изнése је свекрва чeницу, бoмбóне, карамéле. Заíгроу лéкац јeно-кóло пот сíто, и пóсле снáша мѣта. Мѣта јабúку. (Се); Сэс мáју се сíри. Понáпре сэ[с] сирíште. Тóј сирíште је óдэ кóзе, јáре мíцко. Нѣе мíцко. *Ће закóл* ’оу јарíће, *ће закóл* ’оу јагáнце. Мóже и сисáнче, мóже и да пáсе. Мóже. Óно íма грумéњи, сéру унúтра. íма грумéњи. Па онóј пóсл’е *ће* га *измíјо* бачíце. Га *измíјоу* онóј сирíште л’éпо по тойцке груменчíће, га *измíјоу* жéне, па га покíсно у врúћу вóду. Двá пúт, трí пúт, кáко кóму вал’а, јер тóј не мóже да се чúва млóго. Сирíште сушíље па га пóсл’е, *ће* га *иокíсноу* кэд ги вал’áло. А тáко да се íде на сýо, нѣће; Колпíту – *ће расíтегнéмо* кóре. Понáпре смо сталáле мáсло и пóсл’е тепсíу; сэм íшла по болнíце. *Ће се скúиу* тéј сѣстре. И лакрдишужéмо. Мí дрúкше, а óни дрúкше завр́оу; Кэ^т се дóђе ис цр́кве, у нáвви *ће* га *сíájмо*, па се искр́ши. (Шт).

ђ) У основној или модалној служби футур први неретко садржи и значењску нијансу блаже или јаче изражене заповести, жеље, инструкције. Говорно лице које каже, на пример: То *ћеш да узмеш* и *да вратиши* одмах, слушаоцу жели да пренесе информацију о нужности извршења предикатске радње – обележено дејство мора бити извршено онако како говорник у свом исказу каже. Управо та семантика неретко је присутна и при обележавању хабитуалних дејстава, при чијем обликовању, будући да се (у домену прошлости у коју се говорник преноси) схватају као правило, услов, односно нужност,¹⁴ футур има значајну улогу:

¹⁴ И у временски транспонованој служби и у модалној футуру првом синониман је императив, коме је ова семантика примарно значењско обележје.

(22) *ће улéнеш у црквѝцу, ће уйáлиш свéјђу за зрáвље, ће тѝурѝш пáре за зрáвље, íма икóне свакојáке. Ће дарúјеш свéце. (Се); За зѝму ће осол'íмо. Мѝсец се сýши, па и више, бићѝ. Омѝе се кэд је сýв. Оцéди се. Јúтре дэн осол'íмо га, лóнац, кáца, осол'íмо га л'эпо, да је слán. Кэд је слán он ужúти, а кэд нэе пресóлак дóбар, не мóже да бѝне. (Шт); Па чека рúчек да је донесу. Ако нé је донесу, ће иѝрѝи. (ДБ).*

Сваки од футура у наведеним примерима могао би се заменити наративним презентом у облику *мора / иѝреба* + глагол (*мора да (се) / иѝреба да (се)оде, однесе, уради* и сл.) или перфектом *морало је / иѝребало је*. Често се са оваквим облицима презента футур први комбинује на блиском одстојању, при чему су форме међусобно заменљиве:

(23) *И пóсле ће оѝиíноу овѝја, óтац дóма ће кáже свѝма кóу девојку му тражѝја. И он, сѝн, мóра да ћúти. Штó рéкне óтац.(Се).*

е) Пренесен у прошлу временску сферу футур први наступа као маркирана јединица. Имајући у виду да свака јединица онда када се употреби у служби која јој није примарна постаје обележена, сви временски транспоновани облици у сфери прошлости функционишу као јединице које се одликују стилогеношћу. Насупрот перфекту, којим се са неутралног становишта приповеда о прошлим радњама, футур први осим што исказана дејства обележава као прошла (хабитуална), на плану нарације активира компоненту носталгичности, евокативности, стога посебно погодује казивању које је емотивно, носталгично интонирано и експресивно обојено. Говорник који прича о прошлим временима и догађајима похрањеним у (лепом) сећању и памћењу, не жели да слушаоцу фактографски пренесе информацију већ да путем уживљавања оживи прошле догађаје, облике понашања и личности који су део тога времена.¹⁵ Сви примери са футуром садрже ову стилску компоненту:

(24) *Смо имáле' кáкве волóве! Л'эпе смо имáл'е, дýшо! Кá ће ис пасѝште за њѝву волóви! Па смо ги ранил'е сэс трáву, смо брál'е по мéјђе. Рѝка, се сѝл' и в'óл! И кэт ће доћéмо мѝ – одмá на рúчак*

¹⁵ У овом погледу футур први показује сличност са наративним потенцијалом, који се такође употребљава са циљем постизања евокативности и експресивности (о томе детаљније у: Ивић М. 2008: 37–56; Ашић 2007: 137–150; Вељовић 2015а: 311–322).

право. (Шт); На Петроўдэн чувамо, свети-Пётар... Имамо понáпре, ж'ими-тí, а сэг... На Петроўдэн смо клáле и тэд жага́ње. Смо клáле жага́ње. Смо пра́гле онóј варéно сирéње. Од бачíла смо íшле. *Ѕ[e] идемо да узéмо јагње. Ѕе закóље свéкар па ће га донесéмо па пра́јмо чóрбе. Јéно, дру́го. Пржíмо. Пó вíше смо јеле пржéно. Нéсмо пéкле, нéсмо знáле, Вíцке, да печéмо мéсо, нéго... Тíгeњ воли́кви ка кáзeн. Напúни га с мéсо, испрж'и га. Па и сирéње и мéсо. Мáсло пó вíше, па мáцај. И тáко смо пра́гле. (Шт).*

ж) Наративни футур први ретко се среће самостално употребљен. Осим са перфектом – који има службу помоћног језичког средства које на најопштији начин дефинише радње као прошле и има улогу увођења дејстава спецификованије семантике, односно стварања темпоралног фона на који се смештају оделите радње исказане осталим облицима (који углавном немају могућност самосталног темпоралног одређења) – футур први у сиринићком говору комбинује се у ширим наративним одсецима и са императивом и презентом. Сви наведени облици могу бити употребљени у служби исказивања хабитуалних дејстава. Варирање на нивоу текста, односно смењивање изофункционалних јединица мотивисано је у првом реду разлозима стилске природе. Свака од јединица садржи неку од стилских компоненти која је диференцијална у односу на ону другу, док на значењском плану углавном нема померања онда када се јединице међусобно замене. Улога футура првог у оваквом наративном типу дискурса јесте превасходно да обележи радње хабитуалног карактера и то тако што се њиме, наглашеније него осталим облицима, указује на временски однос међу обележеним дејствима. Овим обликом исказују се радње које су постериорне у односу на претходне, што доводи до тога да се наративни ток помера напред, а догађајни след приказује у прогресивном току. Често се бележи и у низовима и тада су у питању сукцесивне радње са утврђеним редоследом вршења. Императивом се, с друге стране, указује на динамичност, дужину трајања и интензитет обележених дејстава, што је његова основна семантичко-стилистичка компонента. Код футура првог то значење није присутно, о чему сведочи и то да су удвојене форме глагола (нпр. *цѣѣај, úдри, цѣѣај, úдри*) бележене само у облицима императива, не и футура. Најзад, наративним презентом обележавају се како радње које су сукцесивне тако и оне које су симултане, напоредне, једне у односу на другу.

Овај облик долази најчешће у приповедању које је мирнијег тона, а слике које се њиме обликују углавном су статичне. У односу на футур први, презент је економичније језичко средство. Како се облици међусобно комбинују види се из примера:

(25) И српове стаиш у туј богубраду. И тој цвѣће донесеш дома. И идеш по пугу. А кој те срѣтне, ти вика: „Миш, миш!“ Да те насмијоу. А ти мора да ћутиш од њиве до дома док дођеш. Кэт *ће* гу *сиѣвиш* у амбар, у жито, туј богубраду, и тэт после збориш. (ДБ); Кэт *ће* би́не свѣти Пѣтар, Тодори́ца. Има тој црквѣче, на јѣну висѣну тамо, се зове Бити́ња тој сѣло. И та́дэ нѣ узима́мо нешто да сече́мо сѣ[s] сечѣво, нѣ па гу помења́мо змију ника́ко. (Се); Прайла сѣм црепу́љу као дѣте. *Ће ои́шнѣмо*, *ће се извржоу* ж'ѣне, по ма́ло зѣвње да донесоу, па *ће узаврѣју* во́ду, па *ће ѿо́ариш* туј зѣвњу, па и от коно́плѣ имало, имало, кучѣста се зва́ле. Па *ће ѿу́риш* кучѣста прос тој бла́то свѣ. Па гази сѣс но́ге, гази, гази! Тѣшко бѣло док се напра́и до́бро да се уради црепу́ља. Пóсле сѣс ру́ке као тѣсто га напра́и та́ко, па пóсле га расте́ра, расте́ра, расте́ра. Пóсле зави́ја га, зави́ја нао́қло та́ко свѣ. И пóсле у тој се пѣкло ле́ба. (Ја); На Петро́удѣн чувáмо, свети-Пѣтар... Имáло понáпре, ж'ими-ти́, а сѣг... На Петро́удѣн смо кла́ле и тѣд жагáнце. Смо кла́ле жагáнце. Смо пра́јле оно́ј варѣно сирѣње. Од бачѣла смо и́шле. *Ћ[е]идемо да узѣмо* јагње. *Ће зақље* свѣкар па *ће* га донесе́мо па пра́јмо чо́рбе. Јѣно, дру́го. Пржѣмо. Пó ви́ше смо је́ле пржѣно. Нѣсмо пѣкле, нѣсмо зна́ле, Ви́цке, да пече́мо ме́со, не́го... Ти́гѣн воли́кви ка ка́зѣн. Напу́ни га с ме́со, испрж'и га. Па и сирѣње и ме́со. Ма́сло пó ви́ше, па маца́ј. И та́ко смо пра́јле. (Шт); Имáла игранка. О́вде не́, а до́ле ку́т цр́кву се ску́пи наро́д и игроу́. Јѣни игроу́, јѣни чи́ниу́ муáбет. А ти́ја млади... Овѣј горáнске сурл'е, и ѣни *ће сви́риш*. Ишл'е у Попо́уце. До́жоу у на́с, идоу́ свѣ до́л'е, до́жоу у Попо́уце, сви́риш ку́т цр́кве; Узем ле́ба. Узем покривáло. Јутре дѣн до́жем. О́ни дво́јца сѣчоу сѣ[s] ша́ру, ја по н'и цепа́ј, удри, цепа́ј, удри! Увѣчер кэт *ће ба́цимо* рабо́ту, *ће се вра́и́мо*, *ће сме́ири́мо*. Сѣм и́цепáја др́ва свѣ! (Шт).

Све наведене одлике футура првог издвојене су на основу критеријума доминантног присуства једне од компоненти, с тим да се наведени типови само условно дефинишу будући да се семантичка својства о којима је било речи активирају мање-више истовремено увек када се употреби овај облик.

Најзад, у односу на компоненту доживљености/недоживљености обележених дејстава футур први не поседује маркираност јер се бележи и онда када се приповеда о радњама које су из домена

личних доживљаја говорног лица (чешће), и онда када се говори о дејствима о којима се зна посредно (ређе), што одговара и индикативно употребљеном футуру првом, који не поседује могућност дефинисања радњи с обзиром на категорију доживљености.

Забележени бројни примери наративног футура првог у хабитуалној служби у сиринићком говору отварају питање порекла овог облика, односно, прецизније, начина на који се код футура развила могућност да буде употребљен у тој служби. Забележена ситуација у сиринићком говору (а која карактерише и околне идиоме) овај ареал диференцира од остатка штокавштине, где футура у служби обележавања хабитуалних дејстава нема. Наведена чињеница упућује на претпоставку да је посреди појава настала у резултату језичких контаката, чиме се не искључује могућност да утицај са стране, за који претпостављамо да може бити узрочник појаве, може бити удружен и са унутарсистемским тенденцијама.

Испитујући горански говор, Р. Младеновић утврђује да је фреквентност футура за прошлост у Гори у непосредној вези са западномакедонским говорима, у којима је његова употреба врло жива. С друге стране, „мали број потврда са транспонованим футуром у најсевернијем делу ПодрГ – у коме у овом значењу доминирају презент и потенцијал – наслањање је на стање у севернометохијским говорима, у којима футура за прошлост скоро да и нема“ (аутор стање пореди са подацима у: Букумирић 2003: 306, 313, 325, 329, где се налазе само четири потврде за примере овога типа) (Младеновић 2000: 364). Најзад, у Гори је забележено мало потврда за модални футур императивног значења (Младеновић 2001: 499), што потврђује нашу ранију претпоставку о томе да се футур први, услед процеса који води ка стварању специјализованог језичког средства за обележавање хабитуалности, повлачи из других домена употребе. Из примера типа: *Прѐт-саба ће ил'ѐземе*. *Шѐтаме*. *Вода ће насийеме*. *Па цвећина ће бѐреме*, *па ће кийиме* врате, *па ће бѐреме* зељенило за стока да имае мљеко... и сл. забележених у горанском говору изводи се закључак да је овакав „продор футура за прошлост омогућен испадањем инфинитива из система, па је футур са презентом којим се казује име радње и честицом *ће* постао погодан за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на неки моменат у прошлости, и у ситуацијама када се радње понављају“. У овом говору „футур за прошлост је, заправо, пре-

узео функцију и значење презента за прошлост“, а „преузимање почива на презентском облику у футуру и релативској употреби оба глаголска облика када казују прошлост“ (Младеновић 2001: 498–499). Наведено становиште упућује на то да је процес у највећој мери унутарсистемске природе, настао у резултату морфолошких промена. На сличан начин објашњава се његова појава и у генетски и типолошки сродним македонским говорима, где се поновљивост радње исказује на сличан начин као и у нашем ареалу – императивом, коме претходи глагол *чини*, којим се истиче обичност, поновљивост радње (тој *чини дојди, јади* и пак *излези*); потом помоћу презента свршених глагола (Он обично *дође*, па опет *оде*), који данас познају македонски источни говори; у западном наречју презент је потиснут конструкцијама са *ке*, које представљају нов начин исказивања поновљивости: тој *ке дојде, ке јаде* и пак *ке излезе* (Конески 1966: 150),¹⁶ а које одговарају нашем футуру првом. Б. Конески ову појаву такође објашњава морфофонолошким разлозима. Наиме, после преношења акцента у аористу, у западном наречју македонског језика облици презента у конструкцијама као *џој дојде* и сл. постајали су хомонимни са облицима аориста, што је задрало у изразитост казивања, те су се зато конструкције са *ке* прошириле и на те контексте (Конески 1966: 149–150). Ова појава је већ имала упориште у систему јер се футур већ могао употребљавати у сфери прошлости за обележавање појединачне радње која је следила након неке друге прошле, у односу на коју се посматрала као будућа. Потом се ово специјализовало као хабитуална конструкција (Конески 1966: 171). Партикула *ке* у њеном саставу у македонском остатак је 3. л. јд. презента помоћног глагола *хѣѣти, од којег се раније градио футур у саставу са инфинитивом. Употреба *хѣѣти (*хотѣти) у својству помоћног глагола за образовање футура представља особину коју су јужнословенски језици (бугарски, македонски, српски/српскохрватски) примили из несловенских балканских језика. Међутим, утицај несловенских балканских језика није се ограничио само на начин грађења футура помоћу глагола *хѣѣти. Он је дошао до изражаја и у развоју

¹⁶ Исто наводи и З. Тополињска: „За изразување на кратноста во минато-то (освен имперфектот) служи и перфистичната конструкција: оператор *ке* + форми на имперфектот од свршени глаголи, сп. на пр.: Само од време навреме *ке љкнеште* понекоја пушка“ (Тополињска 2009: 231).

поменуте нове хабитуалне конструкције с тим глаголом, у тзв. футуру за прошлост (уп. мак. *ке дојдеше*, буг. *щеше да дойде*, српс. (у говорима у Црној Гори) *ићаше доћи* и сл.), *оћаше да дође* у говорима југозападнoг дела Косова и Метохије. Ова конструкција, како наводи Б. Конески, пренета је из балканских несловенских језика: уп. грч. *θαέδενα* = мак. *ке врзев*; арум. *va-smăcam* = мак. *ке (да) јадев*; алб. *dotë këndojsha* = мак. *ке (да) њеев* (Конески 1966: 171–172). Наведена интерпретација указује на балканистички аспект који је у основи образовања хабитуалног футура, што је у сваком од језика понаособ подржано и унутарјезичким разлозима, односно настаје као резултат еволутивног развоја (који се у поменутим језицима одвија у истом смеру) изазваних померања на фонолошком, морфолошком, те, у крајњем исходу, на синтаксичком плану. В. Малцијева наводи да се на сличан начин футур у хабитуалној служби развио и у бугарском језику, у примерима типа: И така всеки ден *ще мине, ще позвѣни, ще се обади* vs минеше, позвѣнеше, обадеше се (Малцијева 2009: 116).

Сродни претходнима јесу и примери употребе футура првог у квалификативној служби у сиринићком говору, с тим да они нису ограничени на прошлост и дисквалификовани као поновљиви, већ, поставши стално својство субјекта, актуелни, поновљиви у сваком времену. У функцији исказивања прошлих понављаних радњи футур се обично јавља када треба да обележи какве поступке који су се у прошлости понављали, и који могу бити актуелни и у садашњем времену, те су као такви уочени као типични (и то најчешће за одређену личност о којој је реч). Посреди је, наиме, квалификативни футур, често употребљаван у савременом српском језику приликом предочавања поступака типичних за личност која је тема разговора, а познат је и бугарском језику. М. Ивић наводи примере оваквог футура у обама језицима: „*той е такъв човек: сутрин ЩТЕ СТАНЕ, ЩТЕ ЗАКУСИ – њо је њакав човек: изјуџра ЂЕ ДА УСТАНЕ, нешџо ЂЕ ДА ПРЕЗАЛОГАЈИ...*“ (Ивић М. 2008: 65).¹⁷ У овој синтаксичко-семантичкој служби у употреби су гла-

¹⁷ За указивање на радњу која се понављала, како наводи М. Ивић, у македонском постоје две граматичке солуције. Прва подразумева информисање о времену посебном језичком јединицом одговарајућим обликом глагола *чини*, док је лексички податак о радњи исказан обликом императива одговарајућег глагола (уп. *џој чини: дојди, најолни ја џорбаџа...* / *џој чинел: дојди, најолни ја џорбаџа...* / *џој ке чини: дојди, најолни ја џорбаџа...* и сл. у смислу „он има обичај

голи свршенога вида, а према М. Ивић, футуру се овде приписује и прошла и садашња и будућа временска вредност (Ивић М. 2008: 65). Поводом последње наведене тврдње, С. Танасић истиче да „треба ипак говорити о посебном фокусирању чињенице да ће се, с обзиром на то да постоји као перманентно својство, то што је речено испољавати на плану будућности. Нечија садашња особина може се изнети „предочавањем поступака које он чини, које би учинио, које ће учинити“ (Танасић и др. 2005: 436–437).

(26) Дóбро се опрајсмо. Дџца ми порастóше, чувáл’е стóку. Тáj нај стáра ћџрка ми се зóве Вел’ика. Óна ка *ће* ми *чу́ва* óвце – *и́ њл’џиџе*, *и́ њрџде*, *и́ ће* кудџљу, *и́ мавáљу*. И кэ[д] *ће* *вџкне* да *џџва*, онóј стáдо по њу́, свџ жагáнци, жаловџња и кучџћи по њу́. Сџџско сáбрáла, жагáнци. Óна се удáде јóш у заедџнцу смо бџл’е сáз девџра. (Су); Снáша, џџна рабџта – *ће џочџсџи*, *ће онџди*. Ал’и мóа жџна бџла – рабџтна бџла млóго. Óна ми причáла мџне, јá сэм џшо по рабџте. Дџнџс рџди, ју́тре дџн на н’џву. Јá нџ сэм гу терáа, јá нџ сэм бџја кот ку́ће. (Ви).

Сродне радњама квалификативног карактера јесу и оне које су садржане у текстовима процедуралног типа. Будући да футур и у основној и у секундарној служби задржава модално значење исказивања заповести, жеље, могућности, његова примена честа је у дискурсима којима се саопштава процес, тачан редослед радњи које се предузимају приликом обављања неког посла, било да је реч о ритуалу, пољопривредним и другим радовима, рецепту за припрему јела, изради неког предмета и сл. То су текстови инстрuktивног типа:

(27) И српóве стáиш у ту́ј богубра́ду. И тóј цвџће донџсеш дџма. И џдеш по пу́ту. А кóј те срџтне, ти вџка: „Мџш, мџш!“ Да те насмџјоу́. А тџ мóра да ћу́тиш од њџве до дџма док до́ђеш. Кэт *ће* гу *сџáвши* у áмбар, у жџто, ту́ј богубра́ду, и тџт пóсле збóриш. (ДБ); Сэс ру́ку да мџшаш сирџње док ти се смлáчи. Кэт се смлáчи, *ће* га истáиш и *ће* ти *засџáне*. Али *ће* га *измџвши* лџпо, *ће* га *исџџнџши*, да ти бџне; *ће*

да дође, да напуни торбу...“ итд.). Друга се своди на употребу футурског облика, како за садашњост (обичан футур; уп. *џој ке дојде, ке ја најо̀лни џорбаџа... и сл.*) тако и за прошлост (тзв. „прошли футур“; уп. *џој ке дојдеше, ке ја најо̀лне-шеџорбаџа и сл.*). Што се будућности тиче, њу и у македноском, као и у већини других словенских језика, при казивању фактографског типа сигнализује футурски облик имперфективног глагола. Облик перфективног би се аутоматски интерпретирао у референцијалном смислу. Како ауторка истиче, и српски и бугарски имају такође овакво видско ограничење (Ивић М. 2008: 65–66).

га *скинеш* од *ʋǫгън* и *ће* га *сѣиши* по на страну, *ће* ти *се налѣгне*. Кѣт *се налѣгне*, *ће ѿремѣѣнеш* у цедило; *ће* га изнишаш сирѣње натáмо, навáмо да му испáдне онај цик. И *ће се исцѣди* ис тóј цедило, па пóсле сáл *ће* га *скуѣши*, па *ће* га *изгъáвши*, *ће* га *сѣискаш*, стѣскаш док óно *ће ѿушиши* ка млѣко да ти *је*; *ће* га *наѿраши* сирѣње ка грúду лѣпо; и *ће сѣиáne* сирѣње мáло. И кэд видиш да нé ти кáпће више, *ће* га *извáдиши* и *ће* га *ѿуриши* у нéшто да ти стáne. Кѣт се осуши, га осолѣмо. Му скувáмо ка за њѣга пресóлак. Узéмо кóлко је сирѣње, тóлко учѣниш. И тóриш у никóу шѣрпу за пресóлак, *ће* ти врѣје. И у тóј тóриш сóл и јáјце никóје. И тóраш сóл док ти се подѣне јáјце. Кэ[д] ти се подѣне онóј јáјце, кѣт се појáви над вóду, пресóлак *ће* га *скинеш*. Га тóриш у сирѣње. И да га затвóриш, ако óнеш годѣну дóна *ће* ти сѣди. Сáмо да нé ти одѣва, да га затвóриш дóбро. Кóлко ти сѣди пó више, пó лéпо је. (Бе); Јá тáко онóдим. Ал сéге ál онóду свѣ, нé-знэм. А јá, мéне мóя мáјка ме учѣла тáко – првó јáје што пúштим, јá га тóрим у крпу. Га стáим и га пúштим. И га запáмтим. И тóј јáје сѣди ми од годѣну на годѣну у ветрѣну ми сѣди, у чáшу... Ёве, и сéг ми сѣди тáко. До тáј дэн, до Велигдэн. Ё, првѣ дэн Велигдэн, тóј кэд је, *ће* га *узем*, *ће* га мéтнем у бáшчу да ми црвѣниў лѣтѣке. У бáшчу се мѣта тóј. (Шт).

Примери овога типа најсличнији су претходно наведеним примерима (22) и (23), с тим да, за разлику од претходних, футур овде није ограничен на прошлост, већ има свевремену перспективу – обележене радње према утврђеном редоследу или правилу врше се / могу се вршити и у садашњем времену. Да ли је у питању хабитуална радња ограничена само на прошлост или она која је актуелна и у садашњости не саопштава се облицима футура (који по правилу и није носилац темпоралности), већ укупношћу (изван)језичког контекста (обичај о коме је реч (ни)је актуелан у садашњем времену; то јело се (не) спрема и сл.). И овде је футуру првом синониман презент, са којим се најчешће и комбинује.

(28) Скупиш мл'ѣко. Да ти бѣне млáко, да не бѣне млóго врѣло. И *ће* тóриш кóлко ти је млѣко, *ће ѿуриши* мáју, ели *ћеш* ка овúј чáшу. Ако ти *је* дóбра мáја, пóла чáшу мóж да стáиш у тóј млóго мл'ѣко. А ка по двѣ кашѣке ако ти *је* пó мáло. И чѣкаш га док се скупи. На прѣмер, ако сéг јá сэм убѣја вúка ели сэм га отрúја. Ё, óнда *ће се сѣрѣмиў* мúжи свѣ. *Ће наѿрају* жѣну од мушкáрца. Сакúпу се вучáри, вúка на кóлац, гóч. И по сéла нóсив тáмо тóга вúка. Па извóдиў смѣшке. Па кучѣће пúшћow на вúка. Дáјow ги мéсо, дáјow ги пáсуль. За Васиљѣцу прáви се барѣница. Се стáлоў пáре у њú. И кѣт *ће* врѣме за рúчек, већ, *ће*

излѐне домаћица на врата. „Ајде, лијо; ајде, лијо. Ка сџк што ће дођеш да рѹчаш код нас, тако да ми чиниш зијан у њиву, у ливаду и у стоку преко године!“ Домаћица донџсе. И сџга ће се граби кој *ће да нађе* паре у бараницу. (ДБ).

Најзад, као што је већ и поменуто, футур први у овом говору ретко се употребљава при исказивању појединачних прошлих радњи. Забележени су примери:

(29) Јѐни слико, јѐни бацо чибук о^т трѐћи спрат. Монопѳл де бѳја у Тетѳѳ. Бацо. Војници глѳдни. Трчу, бѐру чибук, ѳни ги слико... Нѳко^ѳ нећѳѳ, а трпу. *Јѳ ће ѳриѳем* – пѳну тѳрбу *ће наѳѳним*. (Вр); ѳвде бѐше јѐно девојче и[з] Штрѳпце. Цигѳру сѳм мрзија нај више. *Јѳ ће ѳзем* јѐно цигѳре, ѳѳчи ће ми испрсноѳ вучѳѳи, не мѳгу, давим се. Лѐк по лѐк док и јѳ пропуши. (Го); Ёве, сѳг^к Даги, нека ми је жиѳ, по никопѳт ће рѐкне: „Ў, брѐ мати, сѐ с тѐј твоје празнице!“ „Ако, синко, иди, жими-ти, рабѳтај, ако не“. После ће ѳѳти, ѳѳти, *ће се врати*, па: „Дѳбро, ајт нека бѳине по твоѐ, пошто си постѳра. Нека бѳине на твоѐ.“ Нѳје дѳбро. Мѳра да се поштује нешто старѳнско. (Шт).

Иако на први поглед модална речца *бићи* („ваљда, можда“, Од овѐјзи године, *бићи*, седѐла за догодине), иначе присутна на ширем простору око сиринићког говора, сугерише на могућност да је у питању траг окамењене форме футура првог глагола „бити“, нема никаквих дилема да је у питању позајмљеница из турског језика (*belki, belkim*), са истим значењем.

3. Закључак

Спроведена анализа показала је да футур први у сиринићком говору у систему глаголских облика има стабилно место, са унеколико друкчијом расподелом функција у односу на највећи део штокавских идиома. Употреба футура првог у примарној служби, при обележавању радњи које се одликују будућом временском перспективом не одступа од централноштокавске, с тим да му је домен примене нешто шири услед непостојања футура другог. Стога се при обележавању будућих радњи, са подједнаком фреквентношћу, користе футур први и временски транспоновани презент, функционишући као синонимне и међусобно заменљиве јединице.

Футур први је облик који у сиринићком говору често подлеже временском транспонувању у прошлост, и то не у служби

обележавања прошлих појединачних радњи, како је у осталим штокавским говорима. У сфери прошлости њиме се исказују дејства која су се вршила по извесном утврђеном редоследу, те као таква више пута понављала. Футур први је у говору Сиринића, поред наративног императива и презента, основно средство за исказивање радњи хабитуалног карактера. Притом, употребљен у тој служби, овај облик показује особене синтаксичко-семантичке и стилске особености које га диференцирају од осталих форми, и тако обезбеђују његов опстанак у систему. Као основне значењске, синтаксичке и стилске особине у раду су издвојене и анализирани следеће: могућност самосталног обележавања радњи хабитуалног карактера, обележавање узрочно-последичних односа међу обележеним дејствима; немогућност самосталног маркирања претериталности, услед чега се футурске форме најчешће уводе облицима перфекта, који служи за обележавање темпоралног фона унутар којег се смештају хабитуална дејства, уз могућност употребе других маркера претериталности (одредбе прилошког типа); могућност прецизнијег временског нијансирања, указивање на редослед обележених дејстава и удаљеност од момента говора; дефинисање хронолошког односа (антериорност, постериорност); временска парцелација и прогресивно померање радње; постојање стилске компоненте експресивности, евокативности и емотивне интонираности исказа; присутност модалних компоненти инструкције, жеље, заповести и сл. Како показује анализирана грађа, у свим доменима употребе футур први се не бележи самостално, већ, по правилу, удружен са осталим облицима са претериталном службом: перфектом (којим се обележава претериталност и уводе футурске форме), те наративним презентом (којим се такође обележава хабитуалност, са разликама у појединим стилским одликама и компонентама семантичке структуре). Футур први у хабитуалној служби служи за обележавање како доживљених тако и дејстава која су изван директног искуства говорног лица, те је према категорији (не)доживљеност овај облик неутрална јединица.

Број примера футура за обележавање прошлих појединачних радњи у овом говору, али и говорима ареала коме овај говор припада, мали је наспрам оних са хабитуалним дејствима. То упућује на претпоставку да се у сиринићком говору овај облик специјализовао за исказивање семантике протекле понављаности.

Испитивање могућих начина развитака у овој смеру повезује ову зону са суседним македонским и бугарским говорима, где је под сличним условима, кроз удружено деловање унутарјезичких и изванјезичких фактора дошло до типолошки сличног еволутивног развитака. У свим овим идиомима посредни је појава која је подржана балканистичким процесима преобликовања система. Померања и реструктурирања на прозодијском и морфолошком плану (неразликовање облика након уједначавања аориста и презента на фонолошком плану, те хомонимија настала након преношења акцента у аористу; испадање инфинитива) довела су до потребе да се створи морфолошки, односно морфосинтаксички препознатљива јединица за исказивање овог типа значења. Даље, присутност хаби-туалне конструкције у несловенским балканским језицима (грчки, румунски, албански) утицала је да се и у суседним идиомима на исти начин образује синтаксичко средство са том службом, што упућује на балканистичко исходиште испитиване појаве.

Најзад, футур први је у сиринићком говору бележен и у служби обележавања радњи које се одликују виšekратношћу али чије вршење није ограничено само на прошлост. Посреди је његова употреба у квалификативној служби – када обележава дејства која су, услед сталног понављања, постала трајна особина делатног лица, и као таква актуелна су и у садашњем моменту. Такав је и футур употребљен у текстовима процедуралног типа, где обележава радње које су саставни део неког поступка (рецепти, ритуалне радње и сл.) актуелног (поновљивог) и у садашњем времену.

Литература:

- Ашић, Тијана. „С оне стране потенцијала: нови приступ појашњења употребе потенцијала за означавање понављања у прошлости.“ Научни састанак слависта у Вукове дане 36/1, Београд: Филолошки факултет, (2007): стр. 137–150.
- БАРЈАКТАРЕВИЋ, Данило. „Новопазарско-сјенички говори.“ *Српски дијалектолошки зборник XVI* (1966): стр. 1–177.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): стр. 1–302.
- БОЖОВИЋ, Маринко. *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Институт за српску културу, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2002.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Говори северне Метохије“. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): стр. 1–356.

- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Конструкција *би* + императив у тутинском говору и њен однос према потенцијалу и императиву у временској служби.“ *Српски језик XX* (2015): стр. 507–524.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба потенцијала у говору Тутина.“ *Путићевима српских идиома*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, (2015а): стр. 311–322.
- ВУЛОВИЋ, Лука. „Мрковићки дијалекат.“ *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): стр. 73–401.
- ВУКОВИЋ, Јован. „Говор Пиве и Дробњака.“ *Јужнословенски филолог XVII* (1938/39): стр. 1–114.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Милан. „Говор личких јекаваца.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): стр. 15–241.
- ЂУКАНОВИЋ, Петар. „Говор села Горње Цапарде (код Зворника).“ *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): стр. 191–294.
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови.“ *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): стр. 1–571.
- ЈОВИЋ, Душан. „Грстенички говор.“ *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): стр. 1–241.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику.“ *Зборник Машице српске за славистику 73* (2008): стр. 195–211.
- КОНЕСКИ, Блаже. Историја македонског језика, Београд: Просвета; Скопје: Кочо Рацин, 1966.
- ИВИЋ, Милка. „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 3 (1958): стр. 139–152.
- ИВИЋ, Милка. *Лингвистички огледи*, Београд: XX век, 2008.
- МАЉЦИЛЕВА, Вјара, Сузана Тополињска и др. *Јужнословенски језици: грамаћичке стурктуруе и функције*. Београд: Београдска књига, 2009.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Запања.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): стр. 7–307.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. „Црмнички говор.“ *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): стр. 209–663.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику XLIII* (2000): стр. 363–371.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор шарпланинске жупе Гора.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): стр. 1–606.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник радова са Међународног научног скупа „Животи и дело Академика Павла Ивића“* (уредник Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије,

- Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, (2004): стр. 209–249.
- Младеновић, Радивоје. „Глаголски облици у северношарпланинским и јужно-метохијским говорима.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004а): стр. 445–474.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Монографије 18. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013.
- Младеновић, Радивоје. „Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора.“ *Јужнословенски филолог* LVII/3–4 (2016): стр. 67–91.
- Николић, Берислав. „Сремски говор.“ *Српски дијалектолошки зборник* XIV (1964): стр. 207–413.
- Петровић, Драгољуб. „Морфолошке особине у говору Врачана.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XVI/1 (1973): стр. 201–235.
- Петровић, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Просвјета, 1978.
- Пешикан, Митар. „Староцрногорски, средњекатунски и љешански говори.“ *Српски дијалектолошки зборник* XV (1965): стр. 1–294.
- Пижурица, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1981.
- Реметић, Слободан. „Српски призренски говор I (гласови и облици).“ *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 323–614.
- СААВЕДРА Димка. „Транспозиције презента и футура у савременом српском језику.“ *Српски језик* IX (2004): стр. 161–171.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Источноцрногорски дијалекат.“ *Јужнословенски филолог* XIII (1933/34): стр. 1–129.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Ђаковачки говор.“ *Српски дијалектолошки зборник* XI (1950): стр. 1–152.
- ТАНАСИЋ Срето, Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика: његова реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана, Вјара Малцијева и др. *Јужнословенски језици: грамаћичке конструкције и функције*. Београд: Београдска књига, 2009.
- ЊИРИЋ, Љубисав. „Говор Лужнице.“ *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): стр. 7–119.
- ЊУПИЋ, Драго. „Говор Бјелопавлића.“ *Српски дијалектолошки зборник* XXIII (1977): стр. 1–220.
- КАЌИЋ, Zorka. „Govor Konavala.“ *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): стр. 241–396.
- РЕСО, Asim. *Govori istočne i centralne Hercegovine*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2007.
- СЕКЕРЕЋ, Стјепан. „Govor Srba u južnoj Baranji.“ *Зборник за филологију и лингвистику* XXIII/2 (1980): стр. 127–189.

Бояна М. Велёвич, Радивое М. Младенович

ФУТУР ПЕРВЫЙ В ФУНКЦИИ ОБОЗНАЧЕНИЯ ХАБИТУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ В ГОВОРЕ СЕВЕРНОШАР-ПЛАНИНСКОЙ ЖУПАНИИ СИРИНИЧ

Резюме

В статье анализируется употребление футура первого (будущего времени) в функции обозначения действий хабитуального характера в говоре Сиринича. Анализ показал, что эта форма относится к числу высокочастотных единиц в тех случаях, когда она выполняет функцию выражения действий, повторявшихся в прошлом по определенному порядку, в обычае или по привычке. Использование футура в этой функции развивалось вторично, но со временем произошло вытеснение этой формы из других областей употребления и она специализировалась на выражении хабитуального значения. Основными синтаксико-семантическими особенностями временного транспонированного футура первого являются семантика повторяемости, последовательности, то есть возможность четко указывать временной порядок отмеченных действий, значение инструкции, желания, повеления. Кроме того, футур для прошедшего стилистически маркирован и, соответственно, в системе функционирует в качестве единицы, отличающейся экспрессивностью, являясь характерным для эмоционально интонированного дискурса. Футур первый в хабитуальной функции в штокавской местности является известным только в сириничском и в части соседних говоров, гравитирующих к горе Шар-планина. С другой стороны, в качестве частотной единицы эта форма встречается в македонском и болгарском языках, а также в неславянских балканских языках и, соответственно, в этой статье одновременно исследуется балканистический характер этого явления.

Ключевые слова: диалектология, Сиринич, футур первый, хабитуальность, балканизм.

Bojana M. Veljović, Radivoje M. Mladenović

FUTURE I USED TO DENOTE HABITUAL ACTIONS IN THE VERNACULAR OF THE SIRINIĆ ŽUPA IN THE NORTHERN ŠAR MOUNTAINS

Summary

This paper analyzes the use of Future I to denote habitual actions in the vernacular of Sirinić. The analysis shows that Future I is a high-frequency unit when it refers to effects of what happened in the past as a custom, habit or part of a sequence. The use of Future with this meaning developed as its secondary trait, but this form was eventually suppressed from other domains of use and it was narrowed down to denoting a habitual action. The basic syntactic and semantic features of this future form with this time reference are its reference to a repeated action or a succession of events and its ability to denote the timeline of the effects of the action and its reference to wishes

and commands more clearly. Furthermore, a future referring to the past is stylistically marked and thus appears as an expressive unit within the system, which is why it is typical of emotional discourse. In the Shtokavian area, Future I for habitual actions is only known in the Sirinić vernacular and in a few neighboring ones concentrated around the Šar Mountains. On the other hand, this unit is also frequent in Macedonian and Bulgarian and in some non-Slavic languages spoken in the Balkans, which is why the authors also investigate the presence of this feature in those languages.

Keywords: dialectology, Sirinić, Future I, habituality, Balkanism.